

N. PÁL JÓZSEF

„...de mit csináljanak azok a kevesek, kiknek szívét
egyformán rontja győzelem vagy vereség?”

Ady Endre s Rákosi Jenő vitája a nagy háború idején

III.

AZ ADY-RÁKOSI-VITA – ADY FELŐL

z a vita – Ady részéről – azzal kezdődött tehát, hogy Rákosi Jenő 1915. szeptember 23-án megjelent támadására írt válaszát – Hatvany Lajos kérésére – nem közölte a *Nyugat*, majd néhány nap múltán egy átlátszó provokációnak „ugrott be” a költő. Rákosi október 14-ei cikkéről valószínűleg csak két nap múltán, október 16-án Nagyváradon tartózkodva – tán a *Nagyváradai Napló* aznapi, „Támadás Ady Endre ellen” című cikkéből – szerzett tudomást, Móricz Zsigmondnak a *Világ* előző napi számában megjelent nyílt levelére írt válasza is ezen a napon születhetett. Csinszkanak a húszas évek elején írt visszaemlékezése vázlatos, címszószerű volt ugyan, ám szavai Ady reakcióiról s lelkiállapotáról mégis sokat elárultak. „Kincsnél a szőlőben. Itt kapja Bandi a kisdíák levelét Gyóniról. Kérem *ne* válaszoljon. Kinevet. *Mégis ír*: [...] Rövidesen – megkezdődnek a B. H. kirohanásai. Mindég csúnyább a hang. Bandit nem védik a *Nyugat*ék úgy, ahogy várja, a *Világ* sem. Kiszolgáltatva érzi magát. – Rendkívül ideges, elkeseredett. Denunciálások jönnek.” Ady Endre kiszolgáltatottságát, magárahagyatottságát 1926 elején megjelent könyvében Révész Béla is említette, s amit a költő akkori közérzetéről s elvbarátai elleni dühéről elmondtak – főleg Hatvany „letiltó” akciója után –, nyilvánvalóan igaz lehetett.

Nem tudjuk, hogy a támadásra miért csupán egy hónap múltán válaszolt a gyors reagálásairól ismert költő, az, hogy az 1913 decemberében tett fogadkozásához tartotta volna magát, magyaráztatnak nyilvánvalóan kevés, ráadásul e fogadalmat Hatvany letiltotta szeptember végi válaszkísérlettel meg is szegte akkorra már. Meglehet, az önérzet daca is dolgozott benne, esetleg – és sejthetően – az indulattól fűtött s a száját „nehezen tartó” Adyt többen lebeszélhették a válaszról akkor. Mindezt az egy hónap hallgatás utáni megszólalás radikalizmusa s a körülötte kerekedett „házon belüli” konfliktusok is valószínűsíthetik akár, annyi bizonyos, hogy a hozzátartozóiban, legszemélyesebb ügyeiben is megbántott – s a november közepén Budapestre érkezett – költőt nem lehetett fékezni már: majdnem minden szót – amit a vitában szólhatott – egy hét alatt mondott el. A gátat minden biztonnal az öccsét s a házasságát ért támadás szakította át, tény, hogy első – alig tízsornyi – nyilatkozata a *Budapesti Hírlap* november 14-ei számában megjelent: „Tisztelt szerkesztő úr, kérem, közölje e sorokat: A B. H.-ban egy úgynevezett »irodalmi« vita folyik néhány hét óta, s a vitának Dunántúli a vezére. E vita rendjén először azt állapították meg rólam, hogy egy gazdag mecénás pénzből élek. A következő alkalommal egy nem hozzá szóló levelemet publikálta Dunántúli. Végül most legutóbb azt írta meg, hogy: jól házasodván, kényelmes otthonhoz és jól főző szakácsnéhoz jutottam. Kérdezem önt, szerkesztő úr – s lapjának minden jóhiszemű olvasóját –, lehet-e nekem ezek után Dunántúlival irodalmi (vagy akár politikai) vitatkozást kezdeni? De öntől, szerkesztő úr, azt is megkérdezem még: magyarnak, úrinak és tisztességesnek tartja-e az ilyen *irodalmi* vagy politikai vitát?” A nyilatkozathoz az újság – maga Rákosi alighanem – azonnal komment-

[*Műhely*]

tárt is fűzött persze, amelyben elmondott, hogy Adynak a „nagy publikum ítélőszéke elé idézése [...] valóságos lidércnyomás alól szabadította föl a magyar irodalom felsőbbrendű érdekeit féltő embereket”, majd két nappal később igen részletesen és igen indulatos önteltséggel is válaszolt a főszerkesztő.

Azon a napon, amikor Rákosi terjedelmes viszontválasza megjelent, a költő valószínűleg egyetlen igazán autentikusnak szánt felelete is napvilágot látott. Az *Iffjú szívekben élek* című – az eredeti ajánlás szerint „vén csaholóknak küldött” – verset Csúcsáról hozhatta magával még, lehet, ezt szánta Ady a hozzá méltó feleletnek a hírlapi polémia helyett. A költeményt a *Nyugat* 1915. november 16-ai száma hozta közvetlenül Fenyő Miksának a vitához való hozzászólása előtt, s a kortársak olvashatták a másnapi *Világban* is. A vers a Rákosi Jenő által – ugyanekkor megjelent cikkben is – olyannyira óvott ifjúsághoz fellebbezett egyértelműen, s a költészettel teremtett életérték „örök virágzásának” a sorstudatával szólt. A szövegből sugárzó – leginkább az egy hónappal azelőtti Móricz Zsigmonddal való üzenetváltásból kiviláglott – öntudatot még azok a sebek sem gyűrhetnék le talán, amelyeket nemcsak Rákosiéktól, hanem elvbaráitól is kapott ezekben a napokban a költő. Amikor az *Iffjú szívekben élek* utánközlése a *Világban* megjelent, Ady a lappal már szóba sem állt ugyanis, s a haragot jó fél esztendeig meg tartotta ezután. Történt, hogy a *Budapesti Hírlap* november 16-ai számának indulatos Dunántúli-cikkét még nagyobb indulattal tetézte ő, s a valószínűleg azon melegeben írt, szinte systergó választ Purjesz Lajos főszerkesztő nem volt hajlandó közölni. Szó, mi szó, Adyt elhagyta a béketűrés: írása becsületsértő s az emberi méltóságba gázoló fordulatoktól hemzsegett, ez nem lehet vitás, nem csoda, hogy az amúgy is óvatos Purjesz Lajos nem fogadta el, ám a gyanakvással megvert költőnek e gesztus a szolidaritás fölmondását jelentette akkor. „Sértő üzenettel” válaszolt Ady, már-már párbajra keltek a felek, az affért Bölöniék simították el, de a költő s a lap kapcsolata megszakadt.

A cikk valóban durva volt persze: egy a magyarságnak korábban is rengeteget kárt okozott, de mára az időből kimaradt, Lipótmezőre való, gyanús hajlamú vénember még mindig a magyar szellemi életben garázdálkodik, s mániákusan hiszi, hogy „minden progresszívek kiirtása által helyet kap a mennyországban” – ennyit mondott Ady lényegében. „Féllátású, sanda, sváb mészáros”, „magát meghazudtolt újkuruc”, „elvéhült gyermek” – ehhez hasonló fordulatokkal élt a költő, s szemlátomást a következő napok eseményei sem hagyták lecsillapodni. Hatvany Lajos háborgó levelét is ekkor kapta meg, ami tudatta, hogy a pénzes barát túlérzékenysége semmit sem változott. Akárcsak három héttel korábbi – a *Nyugat*-nál általa letiltott – írást, az október 14-én megjelent Ady-nyilatkozatot is sérelmesnek vette Hatvany. „Nem látod, nem érzed, hogy ez milyen sérelem és arculcsapás nekem – a köz előtt való megtagadása a közösségnek. Mily igazam volt, mikor leveleidet válasz nélkül hagyom, csak most érzem igazán. Ha tollat veszel kezvedbe, hogy a B. H.-nak írnék, tessék megírni azt is, hogy a vita rendjén először mily méltánytalanság érte H[atvany]t. Elmulasztottad, jóvátehetetlen. Bennem pedig csak *undor* marad. Ezek után is üdvözöl – régebbi verseid mindig hű olvasója.” A kapcsolat felmondásának esélyétől megriadt költő rögtön levelet írt, ahogy régebben is szokta, bizonyára megint magyarázkodott, de mindez Hatvanyt nem hatotta meg: még az elvárt új nyilatkozatot is maga „vette kézbe” ezután. Ady „belement” ebbe is, a költő következő „hozzászólását” Hatvany Lajos mondta tollba szinte. E sajátos kapcsolat ezt az újabb affért is kibírta tehát, az estre a báró „utolsó összeveszésükként” emlékezett később, de a tüske benne maradt, s – mint megírta – csak 1918 őszén, a nagybeteg Adyt látva enyhült meg igazán.

Annyi bizonyos, hogy Ady közérzetét, a tudatot, hogy vannak barátai, eszmetársai, akik minden fenntartás nélkül mellette állnak, sem ez a konfliktus, sem a Purjesz-affér nem javította, nem erősítette meg, sőt ezek az összetűzések kiszolgáltatottságának, végső magára-

hagyatottságának az „élményét” fokozhatták inkább. Keserűen utazott vissza, rettegve várta az újabb és újabb – a november 27-ei, tévesnek bizonyult, majd december 20-ai immár nagyon is valóságos – sorozást, írni nem tudott, se verset, se prózát, egészen karácsonyig. Ekkori lelkiállapotáról a leghívebben – igaz, a történetek sorrendjét megkeverve olykor – Csinszka számolt be később, s szavai a költő vita kiváltotta magányáról is vallanak: „Tasnádra kell menni [...] Rákosi dolog elfajul – Most már Babits ellen is támad – Ady Lajos tanár védelem címén szintén belekeveredik – Babitsot felfüggesztik, Lajos állása veszélyben lóg. Mindenki figyel és mindenki részt vesz. Pestre jövünk. Laci [ti. Hatvany] meg van sértve, mégis ő az egyetlen, aki támadja Rákosit [nyilván csak szóban]. Később Fenyő is. Bandi tombol a dühtől. Vérig van izgatva. [...] Most már ideges Bandi, iszik, mikor csak teheti, nyugtalan, hysteriás. Sokat éjszakázom mellette és soha, egy pillanatra sem hagyom magára. [...] Bandi olyan, mint az örült, s csak itallal lehet féken tartani.”

Karácsony előtt, december 20-án, a bánffyahunyadi sorozáson alkalmasnak találták a lázas, csenevész lábú költőt. „Bandi rettenetes levelet ír Hazaynak” – írta Csinszka, de a mindenre – akár az öngyilkossággal egyenértékű bevonulásra is – elszánt Ady akkori állapotáról a *Pesti Napló* december 25-ei számában megjelent – a vita részének nem tekinthető – hol biblikus, hol szarkasztikusan önironikus sorai vallottak leginkább: „Itt szegény Zubolynak, Bányai Elemérnek volt igaza: együtt menni s együtt haladni a többiekkel. De ez csak féligazság: életben is szabad maradni – a többiekért, és ha van ötszázezer halottunk a csatatereken, én legalábbis ennyiszor meghaltam. Egyébként innen, a vidékről, csak jó híreket írhatok: mindenki katona és hazafi, s mivel úgysem tehetek mást, én is valószínűleg az leszek.” Csak pillanatokra lehetett ilyen nekiszánt a költő persze, a bevonulás lehetőségére halálos izgalomban tartotta őt, de egy lépést sem tett a felmentésért, mindent a felesége intézett el. Ady önbizalma végképp megrendült, félt, hogy „nem a régi erejű dolgok szakadnak ki belőle” (Csinszka), 1916. január 17-én Kolozsvárra – a bevonulásra – már egy fizikailag s szellemileg is kétségbeesztő helyzetben levő ember érkezett. A felmentésre váró, iszonyatos feszültségben élő Ady ekkor szót bele a még mindig folyó vitába újra, egy – valószínűleg a rég látott ismerősök „rábeszélésére” írt – mérges cikk s egy – már az újabb „haladék”^{*} felszabadultabb tudatában született – rövid nyilatkozat erejéig.

A kormánypárti *Kolozsvári Hírlap* 1915. december 25-ei számában őt akkor a városban jól ismert kolozsvári költő, tanár, könyvtárigazgató, irodalmi társaság vezető Ady költészetéről s magyarságáról mondott véleményét, s közülük hárman – Csengeri János, Kovács Dezső és Gyulai Farkas – elítélték, míg ketten – Dózsa Endre és Jékey Aladár – megvédtek a költőt. Ady válaszában – miután Rákosi Jenő „szenilis perfidiájára” is pár szót vesztegetett – az őt elmarasztalóknak nemcsak a hozzáértését, de a szellemi képességeit is kétségbe vonta szinte („Kovács Dezső [...] olvasni sem tud jobban egy nyolcéves gyermeknél”, „Csengeri nem tud magyarul, s úgy fordít, mint egy rossz varga”), s különösen Gyulai Farkast kezdte ki, akinek egy majd két évtizedes plágiumát is fölemlegette. „Ezt az embert (?), aki sohse írt le eredeti sort, amit más már meg nem írt volna, nem lett volna szabad (bocsánat) rám – bocsátani” – írta tömören a költő, s újra öntudatosan tett hitet a maga magyarsága mellett. Az igazi botrányt azonban nem ez a cikk, hanem az egy hét múltán közölt Ady-nyilatkozat kavarta, amely Rákosi Jenő január 26-án megjelent reflexiója után született, bár nem arra válaszolt. Ezt a néhány sort emlékezők szerint hajnaltájban és boros fővel írta a katonaság rémétől – rövid időre – újra megszabadult költő, akivel el-

* Ady végleges felmentést sosem kapott, azt újra és újra meg kellett hosszabbítani, idegrendszerét ez ezzel járó tortúrák is nagyon megviselték.

[*Műbely*]

hitették, hogy Gyalui Farkas a maga sérelmével azonnal Budapestre, Rákosi Jenőhöz futott, s így ő sugalmazta a *Budapesti Hírlap* újabb írását is. Ady dühét ez a (tév)hit lobbantotta fel, s ilyenformán fogalmazott: „Okos, jó barátaim eleve figyelmeztettek, hogy olyan senkibe, mint Gyalui Farkas, még rúgni sem szabad. Ez a senki fölszaladt Rákosihoz (Dunántúlihoz) panaszkodni, s ebből a B. H. megint alkalmat fogott egy újabb, ostoba, gonosz, jezsuita cikk megírásához. Én már látom, hogy Rákosi helyett (mert Rákosit ma már igazán nem illik komolyan vennem) embereivel kell, ha így folytatják, nagyon leszámolni. Itt, Kolozsvárt, egyelőre csak annyit annak a kedves hírlapnak jóvoltából, mely inkriminált írásomat közölte: többet és keményebbet kellett volna írni. Hiszen a kolozsvári senkik még történelmi joggal sem élvezhetnek több kiváltságot, mint a budapesti buták.” A rövid cikket – mivel a sértett nyomban „provokáltatta” a költőt – párbaj követte majdnem, ami a helyi sajtónak néhány napra hálás témát adott, de Ady – és persze Csinszka – idegeit roppant mód megviselte az egész. Tépett lélekkel s roncsolt idegekkel utaztak vissza Csúcsára január 28-án, s mind Ady, mind Csinszka ekkori leveleiből ömlött a panasz. A Debreceni Egyetemi Kör – az egykori otthon – Ady-ellenes s Rákosi Jenőnek is elküldött határozati javaslata különösen megviselte a költőt, racionalizálható reményt az emberre és a nemzetre nézvést nem látott továbbra sem, s a polémia során alaposan megcsappant az egykor legendás munkabírása is. A vita fél esztendejének ideje – egészségének folytonos pusztításán túl – ebben rontott Adyn a legtöbbet talán, jellemző lehet, hogy két hónapon át nem írt közölhető verset. Az 1915. november 16-án megjelent *Ifjú szívekben élek* után – amelyet a maga részéről a vita költői befejezésének szánhatott Ady – verset csak 1916. január 16-án olvashattak tőle legközelebb. A besorozott, végsőkig elgyötört, rémlátásaival küzdő, az esetleges felmentésre rettegve váró beteg ember vallomása volt ez annak a fiatalasszonynak, aki a maga tiltásaival, erőszakosságával, s korát meghazudtoló határozottságával egyedül állt a zseni mellett minden pillanatban akkor: az *Őrizem a szemed*.

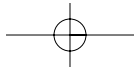
Ady a vitában nem szólalt meg már ezután, bár – mint említettük – az év márciusának közepén közölt *Nyugat*-beli cikke (*Az én kálvinistaságom*) a polémia második felvonásának is tekinthető. A polémia e részét a Debreceni Egyetemi Kör határozatán felháborodott költő cikke váltotta ki, amelyben Ravasz Lászlót, a *Protestáns Szemle* szerkesztőjét antiszemizmussal vádolta meg. Ravasz László a *Protestáns Szemle* 1916. áprilisi számában erre válaszolt kétszer is, részint Ady írásának egészét támadva, részint a vád ellen védve a folyóiratot, amire a költő május 5-én viszontválaszolt, ám a kálvinizmus liberális demokrata és ortodoxabb szárnya közt lezajlott vita jobbára egyházi kereteken belül maradt. Merőben új szempontot, gondolatot ez a szakasz nem hozott már, a közelebbi elvbarátok közül a szintén kálvinista Bölöni György szólalt meg csupán, de a *Világban* közzétett „elvi” cikkében („Kálvinista klerikálisok”, 1916. május 5.) a költőnek még a nevét sem írta le. Ady mellett csak az öt egy évvel korábban eskető – s majd 1919. január 29-én búcsúztató – tiszteletes, Hajpál Benő s a *Lelkészegyesület* című lap „v” szignós munkatársa, Veress Jenő vagy Veress István állt ki egyértelműen. A költő melletti demonstrációnak az 1916. március 26-án rendezett *Nyugat*-matiné volt inkább tekinthető, ahol Ady *A mosti március* című versét olvasta fel, aztán hetekre a Városmajor Szanatóriumába vonult.

A Rákosi Jenővel való meg az azt folytató kálvinizmusvita Ady Endre életének utolsó polémiaja volt, ilyen látványos, a szellemi-irodalmi élet jelentősebb részét megmozdító „hadakozás” nem követte már. Esztendő múltán, 1917 februárjának elején Rákosi még felmelegítette volna az egészet talán, ám az akkor kilencven fölötti Lévy József Adyt elismerő szavai után meghátrálni látszott. Az agg költő egy Vadnai Bélának adott interjúbán Gyóni Géza értékeléséről beszélt, megemlítve Rákosi Jenő „barátja” túlzásait is. Rákosi azonnal reagált persze, állította, hogy ő aztán Gyóni Gézát sehova nem emelte fel, kötete

hite szerint a legszebbek között van, majd rátért a lényegre: miért nem Adyékról beszélnek inkább. Másnapra kiderült: Lévay József róluk is szívesen beszélt: „...többé nem titkolom, hogy Adyt és társait tartom legalább olyan tehetségnek, mint aminő Gyóni Géza. [...] Gyóni Géza legfeljebb a témáiban érdekes, mert a háborúról ír, és a háború most mindenkit érdekel. Költőnek, vérbeli költőnek tartom Adyt, Babitsot, Kosztolányit is meg a többieket is.” Rákosi erre már nem válaszolt, de magához kérette Vadnait, s emlékezése szerint a következőt mondta: „Kérem, nem fogom többé Adyt támadni; szívesen deferálok Lévay Józsefnek – Petőfi és Ady itt maradt lelkiismeretének. Ha Lévay ki akarja nyitni Ady számára a magyar irodalom fényes termeinek vaskapuit, ám parancsoljon. Tessék, sétáljon be Ady oda, ahová én állítólag nem akartam beereszteni, s – mit tagadjam – szívből fogok örülni, ha Lévay Józsefnek lesz igaza. Nem vagyok epigon, nem vagyok félmúlt, az igazi tehetségek rajongója vagyok, s szerelmese a nemes tradícióknak. Amíg Lévay József a miénk, addig a kérdésben legyen szent az ő akarata.” Meglehetősen Rákosi Jenő támadókedvét nemcsak a Lévay József iránt érzett tisztelet, hanem a mind jobban kibontakozó háborúellenes hangulat is lelohaszthatta ekkorra, nyilvánvalóan egyre kevesebb egyetértésre számíthatott. Ady halálakor bár némileg „szépítően”, de nemes mértéktartással szólt róla: „Egészen lírikus természet, de minden verse mint egy kis ballada önmagáról. Ez az ő hatásainak legerősebb tényezője. Sok kötetéből össze lehet állítani egy szép kötetet, amely elsőrendű értéke lesz a magyar költői irodalomnak. [...] Azt, hogy mi okozta hirtelen dekadenciáját, kutassák mások. Én csak konstatom, hogy amit pár éve termelt, az már zavaros volt néha az értelmetlenségig, affektált a karikatúráig. A hatása pedig már tiszta torzképe annak, ami jót ő maga produkált. Iskolája, epigonjai, bálványozói megrontották őt is, tönkre tették a hatását.”

Véleménye nem változott meg persze, emlékiratának azon az öt oldalán, amit a második kötet – egyben az összeomlásig való életút felidézésének – zárataként, tehát dramaturgiai igen hangsúlyos helyen (!) a költőre szánt, egykori vádjait nyíltan, a történelem által igazoltnak vélten ismételte meg. Mint „ritka, de megtévedt talentumról” beszélt Adyról, aki a „forradalomcsinálók pártjához szegődött”, s „lantját azok élén pengette, akik a nemzeti szerencsétlenség áradatának a vizein nem a part felé, hanem a háborgó vizek örvényei felé iparkodtak terelni az ország hajóját”. Nemcsak világképével, de Ady „pozíciójával” sem volt képes megbékélni Rákosi Jenő tehát, emlékezésének végkicsengése – a maga terjengősebb s fűtöttebb stílusában – a „hanyatló kor” poétájáról értekezett Szekfű Gyula ítéletére hajazott leginkább: „Ady verseskönyvében jobban, mint bárhol, bármely verseskönyvben, ennek a mi visszás, perverz, szertelen és hitetlen korunknak és eseményeinek, lelkének és gondolkodásának, ledérségének és cinizmusának híven tükröződik a képe. Egy meghasonlott, önző, szertelen, de gyáva, hiú, falánk, fennhéjázó, de önértetelen, ideálok nélkül való kornak ő volt a nagy és igaz költője Magyarországon.”

Míg Rákosi Jenőre a személyes harag őrzése nem volt jellemző, addig Adyból a megvetés, amely a viták során rögzült, aligha múlt el nyomtalanul. Legnagyobb fájdalma, hogy Rákosi a számára legszentebb érzést, a magyarsággal való mélyen átélt azonosság-tudatát vonta kétségbe, a költőben továbbra is dolgozhatott. Amikor Hatvany Lajos az általa szerkesztett *Esztendő* című folyóirat 1918. júliusi számában a publicista Rákosi Jenővel, mint „a magyar nemzeti eszme egyetlen filozófusával”, egyben a visszahozhatatlan múlt emberével hosszú tanulmányban vitázott, Ady nem mulasztotta el örömmel nyugtázni ezt. S amikor – szintén 1918-ban – a *Vér és arany* című, még 1907 végén megjelent kötet negyedik kiadását rendezte-rendezték sajtó alá, az *Én nem vagyok magyar?* című versbe beleírt egy újabb sort. A radikális vita által is inspirált, személyre szóló dühvel, ez nem lehet vitás:

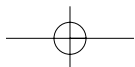
[*Műbely*]

*(S az álmosaknak, piszkosaknak,
Korcsoknak és cifrálkodóknak,
Félig-élőknek, habzó-szájuaknak,
Magyarkodóknak, köd-evőknek,
Svábokból jött magyaroknak
Én nem vagyok magyar?)*

ÖSSZE G Z É S

Abban a polémiában, amit az irodalomtörténet Ady–Rákosi-vitaként ismer, a szélsőbaloldali és a szélsőjobboldali kivételével – legalább nyomvonalakban – mindazok az álláspontok megjelentek, amelyek az 1919 utáni Ady-recepció eszme- vagy politikatörténeti komponensei lettek, s éppen a recepció szerzteágazó, a szemléleti ellentétek folytonosságát bűvópatakszerűen elő-előhívó, immár több mint nyolcvanesztendő történeti bizonyíthatja ezt. Akkor, 1915–16-ban, esztétikai, etikai, eszmei vagy ideológiai érvek – igen nagy részben publicisztikus érvek – kavargásában feltűnt a konzervatív, a keresztény-konzervatív, a polgári liberális, vagy a szocialistával érintkező polgári radikális, sőt, valamiféle „pre-harmadikutas”, a konzervatív nacionalista (felfogása szerint: álnacionalista) s a polgári radikális-szocialista alternatívát egyaránt tagadó eszmeiség és – a nem igazán körvonalazott, csak a „néma többségre” apelláló – jövőkép is, hogy aztán szinte valamennyinek folytatása is legyen. Mindaz, amit az irodalmi alkotás nyelvben való létezéséről valló Kulcsár Szabó Ernő, H. Nagy Péter, Szirák Péter, s mások az Ady-recepció szinte egész történetéről állítanak, valóban bekövetkezett tehát. Ady műve, illetve annak értelmezése – már a szerző életében is – a „kulturális előfeltevések”, a referenciális (eszmei, morális, politikai, stb.) „érdekeltségek”, szóval eszmei-politikai értékválasztások „fogságába” (is) került, csak hogy a – nyelvben való létezettség kizárólagosságának tételezésével szinte „lefejezett” – Ady-életmű természete s az irodalom történetével sok tekintetben összefonódott magyar történelem alakulása okán ez nem is történhetett volna másképp. A „minden” igézetében élt s alkotott Adyban valóban „minden” s ezzel együtt minden – akár értelmezési, kisajátítási, hivatkozási – „lehetőség” benne volt már életében, s e „mindennek” a kiszakított elemeire – az „érdekeltségtől” függően más-más elemeire – fogékony környezet mindezt, ki-ki a maga „érdekeltsége” módján, „regisztrálta” is. Akár elvetették, akár példaként néztek az életműre, ez történt az Ady–Rákosi Jenő polémia idején, a majdani recepció minden fontosabb nyomvonalát is kijelölve ezzel.

A kor szellemi-eszmei, részint politikai térképéről igen, csak az Ady-mű valóságáról nem lett megtudható e vita – s főleg a vitában napvilágot látott Ady-szövegek – alapján semmi lényeges, kivéve ha feltételezzük – a befogadástörténet baloldali indíttatású része ezt tette és teszi máig lényegében –, hogy az irodalmi modernséggel, a „haladó”, polgári radikális vagy szocialisztikus jövőképpel egyezett meg minden vonatkozásában az egész, ahogy legismertebb elvbarátai – Jászi Oszkár, Ignotus vagy Fenyő Miksa – sugallták akkor. Mert valami feltűnő lehetett (volna) már a korban is. Rákosi Jenő több mint tucatszor szólalt meg, mindig terjengősen, Ady – egy visszhangtalanul maradt baráti interjúval s egy verssel együtt – nyolcszor, ám a számok ezúttal nem sokat árulnak el. E megszólalásokból az első, a Móricznak küldött levél, néhány soros köszönet csupán a *Távol a csatatérről* című sorozat éppen aktuális részének utolsó darabjaként. Három szöveg szintén pár soros nyilatkozat volt, amelyből a másodikat az Ady még szeptemberi válasza miatti elégedetlenségében megsértődött – s azt akkor közölni sem engedő – Hatvany Lajos „diktálta” gyakorlatilag szó szerint. Hosszabb cikket kettőt írt a költő. Egyet a vita elején még („Rákosi Jenőnek”, 1915. november 16. vagy 17.) rendkívül „szókimondó” tónusban, ezt azonban

nem közölte a *Világ*. A másik a kolozsvári *Újság*ban jelent meg, 1916. január 20-án, s szintén nem „hozzászólásnak”, csak – a kolozsvári nyilatkozók egy részét célzó – keserű vagdalkozásnak volt nevezhető. (A „Jeremiás siralmai – mindig” a katonaságra alkalmasnak nyilvánított beteg ember vallomása a vita részének csak módjával tekinthető.) S ami még inkább feltűnő. A Móricznak a vita legelején mondott köszönő sorokon túli hét közleményből öt a vita első hónapjának végén, 1915. november 14-e és 21-e között, egy hét leforgása alatt jelent meg, illetve ekkor keletkezett (két rövid – az egyik a Hatvany által „tollba mondott”! – nyilatkozat, egy interjú, az *Iffjú szívekben élek* című vers, s a *Világ*nak szánt, de nem közölt írás). Ady a vitában ezt követően – a tartózkodási hely (a katonai felmentést várta rettegve egy szállodában) s az őt körülvevő ismerősök által is inspirált kolozsvári affért kivéve – nem vett részt már.

Egyáltalán, az említett időszakban verset, publicisztikát alig-alig írt, novellát pedig egyet sem. S amit igen, abból – az említett verset kivéve talán – a keserű düh vagy a végzetesnek nevezhető magány beteljesedtségérzése süt inkább az olvasó felé. Ez a vita, illetve ahogy az egész megélni kényszerült, cezúrát hozott Ady életében. Révész Béla is észrevette, hogy nagyon megroggyant ez idő tájt a költő, verseinek, írásainak száma ettől kezdve radikálisan visszaesett (1915-ben még nyolcvankettő, 1916-ban már csak harmincöt, 1917-ben huszonkettő, az utolsó esztendőben pedig tizenkilenc verset írt), de e megroppanásban aligha Rákosi Jenő s a többiek agresszív támadása volt a ludas csupán. Gondolhatjuk persze, hogy ezt a harcot Ady nélkül, éppen őt védve, háttérben tartva akarták megvívni elvbarátai. Lehet, óvni igyekeztek csupán, hisz tudták, akkori állapotában erre a polémiára nemigen volt alkalmas ő. Mindez lehetséges, de a mellette való kiállást, a szolidaritást nagyon kevésnek vélte Ady, s – a vita első hónapja meg a Budapesten töltött hajszás hét után különösen – a fiatal feleség védelme-óvása ellenére (sőt azzal együtt) kitaszítottnak, végképp – morális értelemben is – elhagyottnak érezhette magát, s a nemzet sorsának jobbra fordulására sem látott semmi esélyt akkor. Depresszióval, neuraszténiával küszködött folyvást, mámorból mámorba menekült, csömörből csömörbe esett, sorozóbizottság elé citálták többször, feljelentő leveleket írtak ellene, s csendőröket küldtek a nyakára mint valami katonaszökevénynek. Ha tudta, sem írhatta, amit akart, a cenzúrára folyvást panaszkodott, s könyvei kiadását is hiába remélte újra meg újra. Mindez egészséget s alkotóerejét egyként pusztította, de a kétségbeesést az hozta reá igazán, hogy a „sejtelmes jeleket, a végzet jós-üzeneteit, magát a végzetet” megélve maradt végképp egyedül. Azt, hogy a háború nemcsak történelmi, politikai szerencsétlenség, hanem – idéztük már Kis Pintér Imre szavait – „metafizikai karambol, a realitássá vált embertelenség, az értékek nélküli létezés valósága” volt, így senki sem látta-érezte rajta kívül, az új Magyarország jövőjét tervezgető eszmetársai sem. A költő – nem elsősorban egzisztenciális, de mélyen emberi és egyedien magyar, végső soron metafizikai – gyötrelméből Móricz Zsigmond sejthetett akkor leginkább valamennyit.

Ady élete leghosszabb, legtöbb embert mozgató és legradikálisabb vitájának az volt a sajátossága tán, hogy szinte nélküle – illetve a feje felett – zajlott le lényegében. Majd mindenki reá hivatkozni látszott, folyt a szó, konzervatívok és radikálisok, katolikusok és kálvinisták mondták a magukét, féltették, óvták a régi, vagy tervezték az új hazát, s közben az élő Ady gyötrelmek közepette kiküzdött igazságával nemigen törődött senkise már. Így a vita az Ady-pozíció egyediségére, illetve az emlegetett „pozicionális feszültség” hol csak lappangó, hol látni való természetére is figyelmeztethet bennünket. A gyors és látványos felemelkedés, a kirobbanó dühök, a művet – nem csak nyelvileg-poétikailag vagy eszmeileg – kísérő értetlenség s a korban vissza-visszatérő „leválasztási” kísérletek, innen szemlélve mind-mind érthetőbbek lehetnek. Meg a valamikor 1907–1908 táján felismert,

[*Műhely*]

aztán egyre inkább elhatalmasodó – valójában kivédhetetlen – szellemi és morális magány is talán. Ady tudta, hogy a „kísérlet” nem sikerült, hogy induló idejének nagy álma, az „élni akaró Élet” diadala, az általa nem – illetve nem csak, nem elsősorban! – társadalmi-politikai síkon értelmezett modern polgári nemzet (a Holnap) létrejöttének az esélye elvesztett, s nem is a háború miatt csupán.

Ady nemcsak a modernség, hanem a századelő magyar progressziójának is része volt, ez nem vitás. Írásainak tanúsága szerint nem vallotta szocialistának magát, ám eszméi a szocialista alapértékekkel is érintkeztek akkor, a polgári radikalizmusba szinte „belenőtt”, azzal élete végéig szerves kapcsolatot tartott, ám Magyarország, illetve a magyarság önmagáról való tudása megújításának kérdésében vallott, nemcsak irodalmon, de politikán „túli” álláspontja okán mégis egyedül maradt. Az ebből fakadt feszültségek, ha nem is mindig látványosan, 1907–08-tól voltak tetten érhetőek, s a világháború idején már egyértelmű módon mutatkoztak meg olykor. A nevezetes Ady–Rákosi-polémia közbeni kiszolgáltatottságélmény is e determinált folyamat beszédes állomása volt valamiképp, s erre egyértelmű példa a *Korrobori*-cikk s az írás – egészen pontosan ma már aligha rekonstruálható – háttértörténete is. A vita, amelyet Ágoston Péter *A zsidók útja* című könyvének nyomán a *Huszadik Század* 1917 nyarán rendezett, a magyarországi zsidóság, vagyis – ahogy a lap a maga körkérdésében írta – a „zsidókérdés” létezésének formájával, illetve annak társadalmi szerepével foglalkozott. Visszaemlékezésekből – meg Ady egy másik írásából – tudjuk, hogy a költő is hozzászólt, ám cikkét – ami csonkán maradt talán – nem jelentette meg. Ady Lajos szerint ekkor „fakultatív antiszemitizmussal”, sőt sovinizmussal vádolták meg elvbarátai, mivel a háború miatt Magyarországra telepedett, asszimilálásra kevésbé hajlamos orosz–lengyel zsidóság lélekszámát mind a magyarság, mind a magyarrá válni képes kultúrzsídóság szempontjából aggályosnak látta ekkorra már. Ady hitte, hogy egyértelmű kiállásai okán gondolatait szabadon mondhatja el, annál is inkább, mert a folyamatot épp a maga demokratikus és progresszív jövőképre nézvést gondolta veszélyesnek. Azt, amit korábban vallott, hogy a magyarországi zsidóságnak a magyarságot mentálisan s tudatlag is gyarapító asszimilációja járandó s a járható út, már nem hitte problémamentesnek, s ennek – szintén Ady Lajos emlékezése beszél erről – szóban is többször hangot adott. A tán egészen el sem készült cikket – az emlegetett, Barta Lajos könyvéről szóló írásában „csonkának” nevezte – esetleg az őt ért szemrehányások miatt nem fejezte be, vagy ha igen, nem közölte végül, a csak 1924-ben – tehát Ady Lajos könyvének megjelenése után – ismertté lett „Korrobori”-t mintegy „korrekcióként” írhatta, de nem a *Huszadik Század*, hanem a *Nyugat* számára már.

Ennek a „döbbenetes mélységű-sűrűségű”, de máig „komolyan elemezetlenül hagyott” dolgozatnak az alapgondolata nem a problémátlan zsidó-magyar együttélés melletti vallo-más volt azonban, ahogy általában értelmezni szokás. A szöveg a történelmi kényszer elkerülhetetlenségének – a magyarság „átalakulásának”, a „népalakulás” elodázhatatlan szükségességének (hisz ha a „magyarság régen nincs már, ami van, az csak pars negatíva”, akkor *közösen* meg kell „csinálni”) – s a „megoldás” kétségességének, illetve a vele járó veszélynek a mozzanatait egyszerre tartalmazta ugyanis. „Itt, egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz [...] A kultúra és a továbbmenés tehát a Balkán-fajta közé ékelt korcs-magyarság számára: a nem éppen tökéletes, de hasznos zsidóság” – írta többek közt a költő. Ezzel korábbi gondolatát – az asszimilációt s a zsidóság kovászszerepét – ismételte meg, ez nyilvánvaló, ugyanakkor „korábbi látása csalárdságáról” is beszélt, s az írás címébe emelt metafora kibontása s a cikken való következetes „végigvitele” is jelezte, hogy ami történik, illetve aminek történnie kell, szerinte egy újmódi haláltánchoz lehet hasonlatos. A „korrekcióként” írt s a valószínűsíthető szemrehányások hatását is vélhetően magán viselő cikk történelmi víziója a régi volt tehát, de a költő – az írás mélyebb rétegében – egy akkor és ott feloldhatatlannak tetsző történelmi

csapdahelyzet rémét is (!) megfogalmazta. Azt, hogy „haladni”, alakulni a kor elvárásai szerint s azért önmagunkkal azonosnak is maradni közben, igen fogós feladat, s hogy az ebből fakadó feszültségek eltagadhatatlanok. Legalább három dolgot mondott el Ady. Azt, hogy változni – a metafora szerint: táncolni, illetve a muzsikáló nőket [ti. a „zsidókat”] „meghódítani” – muszáj, hisz „Ázsiában” nem maradhatunk. Azt, hogy ebbe a táncba, „erotikus szerelemgyűlöletbe” bele lehet halni, még a „beteljesedés” előtt. Meg azt is, hogy ha már nem bírván tovább a táncot, a zenészekre rontunk, s összetiporjuk a hangszereket, akkor az életre érdemes emberré s magyarrá „levésnek” az esélye megint csak elveszik. Egészen egyszerűen: a „korcs-magyar” mozdulatlansága nem út, a „zsidó-kovács” útja lenne a járható, ám az önfeladó „keveredésbe” torkolló „haláltánc” már nem biztos, hogy az, de nem út az ellene való antiszemita védekezés dühe sem. Mondani sem kell, hogy az Ady-féle metaforikában nem faji, vérségi „keveredésről”, hanem kulturális és „alkati” egymásra hatásról volt szó elsősorban. Meg azt sem talán, hogy Ady számára e konstellációban nem a „zsidókérdés” volt a fontos, ő igazán elégedetlen a maga fajtájával volt mindig is, a feloldhatatlan feszültséget – s vele a csapdahelyzetet – a metafizikai tartalommal is telített Élet esélyei, illetve a magyarságra váró egzisztenciális-történelmi próba lehetőségei s lehetetlenségei felől élte meg. Elete utolsó stációja – ahogy az utolsó, Rákosival folytatott, illetve nem folytatott vitája is – e rémisztő felismeréssel egyedül maradt géniusz morális magányának a demonstrációja s beteljesedése volt, a történetben egy személyes, történelmi s metafizikai tapasztalat paradoxona sűrűsödött össze – döbbenetes módon. Ezt sem értették meg se a polgári radikális elvbarátok, se Rákosi Jenő.

Pedig ő, Rákosi Jenő, ez a „svábból jött magyar” nemcsak a maga „osztályát”, a hazáját is féltette és szerette. Számára a – persze lassú és megfontolt reformokra is szoruló – történelmi Magyarország feladhatatlan s örök érték maradt, s ennek megtartását csak az Osztrák–Magyar Monarchiában, társországként képzelhette el. Évtizedeken át kiforrott, őrzött – s hite, tapasztalata által is neki igazoltnak tetsző! – elképzelését nemcsak feladni, de e szorított helyzetben megfontolni sem lehetett már képes. Ragaszkodott hozzá, hogy az a politikai keret, amely számunkra adatott, alapvetően helyes, hitte, hogy igaza van, s – már 1918–20 után! – hitte, hogy igaza volt, illetve, hogy igaza is lett (!) a tragédiától való félelmében, s – emlékirata bizonyíthatja – ebben a tudatban halt meg nyolcvanhét esztendősen. De „megfelelt” a Monarchia, a progresszió számos képviselőjének is. Nemcsak Ignó üdvözölte a háborút – amint utaltunk rá, Ady több esetben bírálta ezért –, üdvözölték mások is. A Monarchia „ezen az oldalon” is feladhatatlan adottságnak, a kívánt s szorgalmazott modernizáció egyetlen lehetséges keretének számított, s benne a történelmi Magyarország valamiféle föderaliztikus átalakítását tudta elképzelni a progresszió csupán, a területi integritás alapjainak megtartásával persze. Leginkább Jászi Oszkár, akinek álmát, a térség minden népének keservét a magyarral együtt átélő Ady is osztotta-osztani akarta akkor. A történelmi Magyarországot azonban nem lehetett egyben tartani már, azt mind az engedékenység (a demokratizálás), mind a türelmetlenség (az erőszakos magyarosítás) még háború nélkül is előbb vagy utóbb felrobbantotta volna. Ahhoz a meggyőződéshez, hogy a Monarchia a kor legjobb lehetőségeit hordta magában, így széjjelverése történelmi bűn volt, a progresszió képviselői vagy eszmei örökösei közül később is többen ragaszkodtak, s ez a tudat, mint a „boldog békeidők” emlékezete, mint valamiféle „monarchikus életérzés” vagy csupán nosztalgia talán máig megmaradt. Ady – aki, mint említettük, Jászinak a nemzetiségi állapotokról adott rajzát osztotta volna még – ebben is más-hogy gondolkodott, mint elvbarátai, ha véleményét részletességében nem is fejtette ki. Függetlenségi eszménye mindig megmaradt, úgy tudta, hogy a Monarchia – minden, korábban példátlan gazdasági fejlődés, civilizatorikus eredmény ellenére – alapvetően hazug-

[*Műhely*]

ságra, avagy a tisztánlátást ellehetetlenítő „elégedett öncsalásra” épült fel egykor, hogy teljességgént éljük meg, ami valójában csonka, s hogy ez a tudati zavar idővel a valós ön- és helyzetismeret leromlásának, valamiféle „reálpolitikai tudatba” burkolózó önfeladásnak s történelmi vakságnak a melegágya lesz. Az, hogy Friedrich Neumann Mitteleuropa-terve kapcsán elvbarátaival, köztük Jászival is szembekerült, ellenfeleinek – Tisza Istvánnak s Rákosi Jenőnek! – a véleményét viszont osztani „kényszerült”, ez a szemléletbeli eltérés is magyarázta többek között. Ady felfogását a Monarchia s benne Magyarország lehetőségeiről – már egy „másik” országban élve s gondolkodva – Németh László „örökölte” inkább, s – a bevallottan a Németh László-i szemlélettől indult, de azt részben korrigáló – Bibó István lett majd az, aki részletesen elmondta az egésznek a lényegét. A fellelhető történelmi tényeket rendszerező történettudomány joggal vitázhat e képpel persze, de hogy a folyamat mélyrétegének „tényeken túli” igazát ki érzékelt akkor hajszálpontosan, nyilvánvaló lehet ma már.

Így aztán míg Rákosi Jenő meg akarta nyerni ezt a megnyerhetetlen háborút, hogy a maga jövő- s magyarsággépének is esélye maradjon, addig a progresszió jelentős része – szinte – úgy tervezte a jövőt, mintha nem is lett volna háború, sőt olyannyira a nyugati mintákról beszélt folyvást, mintha azt sugallta volna (mert mondani nem mondta persze): vesztünk csak el mielőbb, hisz a vereség a pusztulásra érett félfudális rend – s az ehhez tartozó elit – veresége is lesz nyilvánvalóan, azután jöhet majd – az akkori tervezők vezetésével – az új Magyarország. Az egyik egy önmagába zárt, csak önkörén belül értelmezhető, a kihívásokra így érvényes választ adni már képtelen, tehát folytathatatlan ideált s – ebben az esetben – egy avított társadalmi struktúrát is dédelgetett s védett mindenáron, a másik pedig egy az ország tradícióival s a helyzet adottságaival, lehetőségeivel reálsan nemigen számoló külhoni mintát honosított volna meg makacs módon. A szabadgondolkodó progresszivistává lett, de a magyarságot mint tradíciót és mint metafizikai tartalommal (is) érintkező létezési formát – mint egyszerre átkot és áldást – is a „szigereiben” hordozó Ady meg azt élte át a múltó évek során: e – meglehet – történelmi realitásra, de egyben hazugságra épült konstrukcióban az alternatívák is csak hazugok vagy sunyi alkukra épült tervek lehetnek, s vagy így, vagy úgy, de mindkét lehetőségre rámegyünk. Nemcsak azt tudta, érezte a maga „költői” módján, hogy az „ezeréves történetnek” s e történet folytonosságtudatára épült reménynek s szereptudatnak vége van immár, hanem azt is, hogy amit reá is hivatkozó elvbarátai helyette ajánlanak, az szintén járhatatlan – illetve szükséges, ám „kevés” – lesz itt, a maga önzonosságát is őrizni akaró Magyarországon. Mindennek felismerése – a zsenialitás titkán túl – a szereptudata és a szereptudatát érvényesítő, azt mintegy felnevelő „keret” között levő, csak elnyomható, de felszámolhatatlan feszültség folyamatos átélésének, átélési kényszerének a törvényszerű következménye volt. Ady nemcsak arra példa, hogy a művészi modernségnek és a magyar progresszióknak egy tragikusabb, vívódóbb, a teóriákban kevésbé bízó „szárnya” is létezhetett a honban, e mű a magyarországi – nemkülönben a térségbeli – nemzeti és polgári fejlődés lehetőségeinek és lehetetlenségeinek, egyszóval ismétlődő csapdahelyezeteinek – alighanem a leginkább sűrített – eszmei és költői modelljeként is szemlélhető. Meg a mindig „evilági” válasz nélkül maradó „örök” kérdések „ráción túli” demonstrációjaként is persze. Mondta a költő: „...de mit csináljanak azok a kevesek, kiknek a szívét egyformán rontja győzelem vagy vereség”. A háborúról beszélt akkor, ez igaz, de élete s műve tanúság, mint mindenkié, aki közénk küldetett. Mindegy, hogy a győzelem önző sóvárgása vagy a vereség rettenete rontja a szívet, ahol így van, ott vagy a lelket beszűkítő, „követelő” akarat, vagy a félelem lesz úrrá rajtunk, s az egyetlen valósan szabad állapot, a szeretet – vagy, ahogy Ady írta: az élni akaró Élet – esélye is elveszik.